

ВТУ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

Образът на змея в балканската култура

Дипломна работа за придобиване на образователно- квалификационната
степен „бакалавър“

Специалност:
Фак.номер:

Дипломант:

Научен ръководител:

Велико Търново

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод	3
Глава I. Образна характеристика	8
1. Змията като първообраз.....	9
2. Образът на змея.....	15
3. Образът на халата и ламята.....	44
4. Образът на дракона.....	54
5. Други същества, произлизащи от змей/змия.....	55
Глава II. Мотиви	62
1. Змейска любов и змейова сватба.....	62
2. Растителен код.....	83
3. Медиаторство между световите.....	86
4. Змеят и свети Илия.....	89
5. Змееборството.....	93
Заклучение	102
Библиография	105

УВОД

Всеки народ пази своите изконни традиции с цел да успее да съхрани същността, ценностите и историята си. Изключение не правят и народите на Балканите. Характерно за нашите географски ширини е ревностното пазене и отстояване на историята и традициите, продължаващи от дълбока древност. Благодарение на запазеното изкуство - било то писано (литература) или онагледено (запазени артефакти: картини, сюжети върху камък, статуетки и други) може да се проследи историята и развитието на народите, техните вярвания, обичаи, както и цялостното им възприятие за света. В ежедневието си човек възприема света по даден и усвоен вече модел от своите предци.

Културите на балканските народи са тясно свързани и дори преплетени. Това се дължи както на географското им разположение, така и на редица други фактори (Великото преселение на народите, търговията, пътуванията, религията, налагането на чужда власт и други). Именно тези фактори допринасят за смесването и разпространението на еднакви или сходни традиции и обичаи сред народите на Балканите.

Колкото и каквито различия да имат, благодарение на вековната си история, се изгражда една обща културна картина, която дава доказателства за наличието на подобни традиции и обреди във всеки народ. Именно традициите са основоположник на светогледа на човек. Благодарение на това, че и до ден днешен се пазят повечето от тях, може да се върнем назад във времето и да пресъздадем културната картина при българи, гърци, румънци и други. Именно в културата на тези народи ще се спрем и ще разгледаме един глобален символ и образ - на змея.

Присъстващ в митологията и културата на много народи, образът на змея и неговите разновидности като хала, ламя и дракон имат голямо и важно значение за техните културни ценности и развитие. В пограничните

територии на България и Югославия се среща „змай” или „змеј”. Това е човек, който се ражда с малки крила под мишниците и когато се заоблачи, потъва в дълбок сън, а душата му се отправя на бой с такива страшилища като аждерите и халите; змейове могат да бъдат деца, а дори птици и животни. Тези битки между добри и зли духове имат съответствие в един осетински мит, според който в ежегодната война на духовете, предвождани от божества, взимат участие душите на спящите знахари и гадатели, които насън възсядат коне, дори пейки и метли, за да се сражават с духовете на Кабарда за плодородие в Осетия.

Фолклорът е един от най-сигурните източници за тълкуването на този образ. В него и във фолклорните произведения (народни фолклорни песни, предания, митове и легенди) можем да се потопим в атмосферата и да вникнем в съзнанието на предците ни, които ни дават обяснение за изграждането на окончателния образ на змея.

Още през XIX век, на ранните етапи на нашата народоука, змеят привлича вниманието на събирачите на „народни драгоценности”. Началото поставя Каранов (1894) с публикацията „Народни вярвания за змея (аджер) и змията в българската народна поезия”. В обсега на народната вяра материали за змея в края на XIX събира и публикува в началото на XX век Димитър Маринов (1914). През първата половина на XX век и по-точно между двете световни войни (20-те - 40-те години) змеят привлича интереса на нашата народопсихология и е предмет на изследване в трудовете на Найдено Шейтанов. През втората половина на XX век змеят е изследван в контекста на българската митология (Георгиева, 1983; Стойнев, 1994), традиционната вяра и празничност (Попов, 1983), фолклора (Беновска-Събкова, 1992). В края на XX и първите години на XXI век змеят вече е обект на изследователски интерес от демонологията (Троева-Григорова, 2003). Междувременно следи от змейове по българските земи под формата на песни, легенди, предания и

„разкази на очевидци” се откриват в етнографски проучвания с широк тематичен обсег, за което ще стане дума в хода на изложението.

Това кратко въведение относно състоянието на проучванията цели да спомене наличните публикувани етнографски материали за змея, както и по-известните техни научни интерпретации. Материалите съдържат „народното знание” относно различните названия за змей, за неговите образи (в мъжки и в женски род – зооморфни и антропоморфни), за местообиталищата му, за неговата храна, за неговия семеен статус (ерген, женен, с дете) и родствена група (змейове и змеици, лами, хали, дракони, змии), за неговите връзки с хората (моми, млади невести, момци), за отношението на човека към змея. Народното знание откроява и възпроизвежда в песни – великденски, гергьовденски, спасовски, еньовски, хороходни, както и в множество легенди и предания (Маринов, 1914), някои от които пазени в народната памет до ден днешен, мотивът за любовта на змея към мома, която любов приключва с отвличане на момата и змейова сватба. Тези материали, които в продължение на повече от век са събирани и въвеждани в научно обръщение, по своята образно-тематична характеристика са сходни.

Що се отнася до научната интерпретация на материалите, в българска среда тя се гради на широки паралели - балкански, общославянски, индоевропейски, които се обясняват не със заимствания и влияния, а с общ генезис на представите за змея (Георгиева, 1983). Впрочем българският материал (като образност и функции) дава възможност за разгръщане на паралели в планетарен мащаб (Мифы, 1980; Шейтанов, 2006).

Принос за вникване в същността на духовното измерение „змей” имат също литературата и изобразителното изкуство (Георгиева, 1983; Шейтанов, 2006).

Дипломната работа разглежда различните образи и производни на змея, както неговите функции, с какво го свързват и как е интерпретиран от българи, сърби, румънци и гърци. Това не са всички балкански народи, в чийто фолклор присъства този символ, но именно в тях е най-силно и значимо засегнат.

Настоящата разработка запознава с мотива за змееборството, как и с какво присъства в гореспоменатите народи, приликите и разликите между тях. Под внимание се взема и мотивът за змейовата сватба, който е всеизвестен в българския фолклор, както и мотивите за медиаторството между световите на живи и мъртви и за змейската любов. Също така се анализира до каква степен се припокрива и разграничава образът на змея в културите на различните балкански народи, кои общи белези носят, от къде и защо произхождат различията им. Всичко това се онагледява с литературни и фолклорни примери и цитати. Представен е и пълният образ на змея въз основа на културната картина, дълбоките традиции, вярванията и представите на българи, сърби, румънци и гърци.

Това изследване няма за цел да изминава повторно пътеките на научното търсене в посоки, прокарани вече от поколения български учени. То има задачата единствено да представи образа на змея в балканската култура, без да се надява да открие еднозначен и окончателен отговор. За целта отново ще се тръгне от познатия изворов материал, обогатен чрез съвременни проучвания на отделни учени или на специално организирани за целта научни експедиции.

Обектът на настоящото изследване е образът на змея в балканската култура.

Предмет на изследването са особеностите и характеристиките на образа на змея в балканската култура.

Цел на дипломната работа е да се изследва и представи присъствието на змеевия образ в културата на различните народи.